

Metafizică și știință sau despre orizontul problematicii *Criticii rațiunii pure*

Critica rațiunii pure reprezintă una dintre cărțile cu cel mai mare impact asupra istoriei gândirii europene. Apărută în 1781, influența ei, iată, are o durată de mai bine de două secole, această carte constituind un moment de cotitură în istoria filosofiei europene, prin ceea ce dăruiește, dar mai ales prin ceea ce construiește. Având faima de „alles Zermalmer”, Kant se bucură deopotrivă de prestigiul de a fi introdus în demersul gândirii constructivismul.

Pentru că apariția **Criticii rațiunii pure** a condus la numeroase polemici și atacuri, la numai câțiva ani de la publicare Kant și-a reeditat opera, modificând sau schimbând cu totul anumite pasaje sau capitole pentru a-și face mai clar punctul de vedere contemporanilor săi. Rezultatul acestui efort de clarificare a condus însă la alte polemici, întrucât, din perspectiva unora dintre analiștii operei kantiene, modificările aduse sunt adeseori și expresii ale unei schimbări de gândire a lui Kant, produsă în intervalul dintre cele două apariții ale primei **Critici**. Cert este că, în prefața celei de-a doua ediții, Kant nu exprimă vreo

modificare a gândirii sale, ba chiar insistă asupra faptului că o asemenea modificare ar pune în pericol întregul edificiu al lucrării. Schimbările pe care le întreprinde în cea de-a doua ediție au doar rolul, potrivit autorului, de a expune mai clar ideile și conceptele puse în joc (CRP, p. 34/B, p. XXXVII)¹. Kant trimite cititorul la consultarea primei ediții, acolo unde acesta ar putea resimți vreo lipsă în noua expunere. Această situație face ca, în bibliografia cercetării kantiene, primele două ediții ale **Criticii rațiunii pure** să fie citate permanent simultan, iar editările ulterioare în limba germană să reunească cele două

¹ În opinia mea, traducerea pe care o dau N. Bagdasar și E. Moisuc termenului de *Gemut*, ca „simțire”, nu corespunde nici intenției lui Kant și nici diferitelor contexte ale CRP în care este utilizat. Traducătorii sunt conștienți de dificultatea traducerii acestui termen, lucru pe care-l și menționează în *Cuvântul traducătorilor*. Unul dintre argumentele împotriva traducerii lui *Gemut* prin „simțire” este acela că termenul „simțire” exprimă numai disponibilitatea pasivă, receptivă și emoțională a firii umane, în timp ce termenul german include și disponibilitatea pentru gândire. *Gemut* susține la Kant atât *sensibilitatea* (cu tot ceea ce considerăm ca fiind sensibil în om), cât și *intelectul și rațiunea*, ceea ce face ca sensul lui să fie mai larg decât „acela de totalitate a dispozițiilor afective, unitate de reacțiuni emoționale, capacitate de a fi excitat afectiv” (CRF), p. 4), așa cum consideră traducătorii.

versiuni originare. S-a încetățenit astfel să se vorbească despre varianta A, ca fiind prima ediție, și despre varianta B, ca fiind cea de-a doua.

Interesantă pare însă afirmația lui Kant potrivit căreia o modificare a gândirii sale, în ceea ce privește edificiul adus la cunoștința publicului prin prima ediție a **Criticii rațiunii pure**, ar dovedi însăși inconsistența proiectului său. Motivul este, potrivit lui Kant, acela că obiectul investigat – rațiunea umană sau, în sens larg, gândirea însăși – cunoaște o asemenea unitate în ceea ce privește alcătuirea ei, încât orice modificare a unuia dintre elemente ar conduce la coruperea întregului. Tipul acesta de unitate avea să fie reprezentat în epocă sub forma unui sistem al gândirii ce devine la Kant un sistem al

„rațiunii pure speculative, care conține o adevărată organizație în care totul este organ, adică întregul există pentru fiecare parte și fiecare parte pentru toate celelalte părți” (CRP, pp. 34-35/B, pp. XXXVII-VIII).

De asemenea, sistemul trebuia să aibă un caracter arhitectonic.

Dar nu numai, rațiunea trebuia să formeze un sistem, ci și prezentarea, expunerea rațiunii se cerea a fi făcută într-o formă sistematică și arhitectonică. Caracterul sistematic și arhitectonic constituie, de altfel, unul dintre atributele formale ale unei științe în general. Abia unitatea sistematică ar transforma o cunoaștere

„vulgară” sau „rapsodică” într-o știință veritabilă. De aceea, pentru Kant, „sub cârmuirea rațiunii, cunoștințele noastre nu trebuie să constituie o rapsodie, ci un sistem în care numai ele pot sprijini și promova scopurile esențiale ale rațiunii”. (CRP, p. 618/B, p. 860) Iar dacă acest caracter sistematic și arhitectonic este specific științei, o expunere a rațiunii pure nu va putea fi considerată o cunoaștere autentică, respectiv științifică, decât în măsura în care se va dovedi că ea însăși are un caracter sistematic și arhitectonic.

În orice domeniu al activității umane, drumul către știință, consideră Kant, a fost unul extrem de sinuos și dificil. De regulă, omul adună tot felul de cunoștințe despre realitatea ce-l înconjoară, cunoștințe ce nu au de la bun început, în mod vizibil, o legătură intrinsecă între ele. Înmulțirea acestor cunoștințe ridică la un moment dat întrebarea dacă ele nu ar putea fi reunite cumva, mai ales că adeseori par a se raporta spontan unele la altele printr-un fel de „similitudine”. Astfel, din punct de vedere istoric,

„sistemele par să fi fost formate, ca viermii, printr-o *generatio aequivoca*, din simplă aglomerare de concepte culese, la început trunchiate, cu timpul complete”. (CRP, p. 619/B, p. 863)

Întrucât rațiunea însăși este reprezentată de către Kant ca fiind sistematică și ca având un caracter arhitectonic, conglomeratul de cunoștințe ce constituie un

anumit domeniu devine cu adevărat un sistem arhitectonic în momentul în care ele toate pot fi reunite sub o *Idee*. De aceea, sistemul este definit de Kant drept „unitatea diverselor cunoștințe sub o *Idee*” (CRP, p. 618/B, p. 860). *Ideea* conferă unui conglomerat oarecare de cunoștințe caracterul de tot unitar. Prin ea, fiecărei părți i se poate stabili atât poziția exactă în interiorul întregului, cât și sfera întregului. Ba mai mult, datorită faptului că printr-o *Idee* ajungem să ne reprezentăm (e drept, încă neclar) un domeniu articulat ca un întreg autonom, se poate spune că acea *Idee* este elementul care asigură nașterea domeniului respectiv ca ceva specific, separat după criterii clare, de orice alt domeniu. *Ideea*, caracterul sistematic și arhitectonica sunt deci primele indicii după care se recunoaște o știință.

Există în continuare, după Kant, și o altă trăsătură a unei științe, trăsătură care permite recunoașterea exterioară de către oricine a acesteia: acordul tuturor cu privire la cunoștințele pe care știința respectivă le prezintă. Cât timp nu există un asemenea acord, iar pentru unii oameni anumite cunoștințe sunt valabile și certe în timp ce pentru alții nu, domeniul respectiv nu poate avea pretenția de a fi știință. Chiar dacă ambele tabere sunt convinse de adevărul propriilor poziții, lipsește totuși certitudinea obiectivă. Dintre toate attributele științei, acesta din urmă este poate cel mai pregnant.

După toate cele spuse anterior, se va înțelege mai lesne de ce, în cea de-a doua prefață a **Criticii rațiunii pure**, Kant opune metafizica matematicii, fizicii și logicii. Ultimele trei se bucură de un acord cu privire la conținutul lor intern, putând fi considerate de aceea științe veritabile, în timp ce metafizica, o întreprindere milenară a spiritului uman, „n-a avut până acum o soartă atât de favorabilă ca să fi putut apuca pe drumul sigur al unei științe” (CRP, p. 22/B, p. XIV).

După stabilirea acestui fapt exterior, se încearcă o determinare mai concretă a temeiului acestui acord în cazul celor trei discipline, determinare care se va extinde ulterior la întrebarea cum se poate ca un *summum* de cunoștințe oarecare să devină o știință. Răspunsul lui Kant este că un asemenea conglomerat de cunoștințe, o asemenea înșiruire „rapsodică” de cunoștințe devine din punct de vedere istoric știință printr-o „revoluție”, adică printr-o schimbare a modului de gândire din interiorul disciplinei respective, iar din punctul de vedere al conținutului ei în momentul în care obiectul cercetării întreprinse în acel domeniu nu mai este cercetat pornind de la el, ci pornind de la constrângerile inerente gândirii umane. Activitatea domeniului respectiv nu mai este astfel orientată în mod pasiv către obiect, ci consideră acel obiect în funcție de criterii inerente gândirii. În acest sens, pentru matematică este valabil faptul că

„primul care a demonstrat triunghiul isoscel (fie că s-a numit Thales sau altfel) a avut o revelație: căci el a găsit că nu trebuie să urmărească cu atenție ceea ce vedea în figură sau chiar simplul concept al ei și să învețe așa-zicând din acestea proprietățile ei, ci că trebuie s-o producă prin ceea ce el însuși gândea și reprezenta în ea *a priori* prin concepte (prin construcție), și că, pentru a ști sigur ceva *a priori*, el nu trebuie să atribuie lucrului decât ceea ce rezultă în mod necesar din ceea ce a pus el însuși în lucru, în conformitate cu conceptul său.” (CRP, p. 2 I/B, pp. XI-XI)

Iar pentru fizică, acela că

fizicienii „înțeleseseră că rațiunea nu sesizează decât ceea ce ea însăși produce după planul ei și că trebuie să meargă înainte condusă de principiile judecăților ei după legi imuabile și să constrângă natura a-i răspunde la întrebările ei, iar nu să se lase dusă așa-zicând de nas de către ea: căci altfel, observații întâmplătoare care nu sunt făcute după un plan schițat de mai înainte, nu pot sta împreună într-o lege necesară pe care rațiunea o caută și de care are nevoie. Rațiunea trebuie să se apropie de natură ținând într-o mână principiile ei, și în cealaltă mână experimentul, pe care și l-a imaginat potrivit acelor principii, pentru a fi ce-i drept instruită de ea, dar nu în calitate de școlar ci de judecător în exercițiul funcțiunii, care constrânge martorii să răspundă la întrebările pe care el li le pune. Și astfel și fizica datorește atât de avantajoasa revoluție a modului ei de gândire exclusiv ideii că ea trebuie să caute în natură (nu să-i atribuie prin imaginație)

în conformitate cu ceea ce trebuie să învețe de la ea și despre care ea n-ar ști nimic prin ea însăși.” (CRP, p. 22/B, pp. XIII-XIV)

Obiectul matematicii și al fizicii se cere astfel în primul rând construit în acord cu legile gândirii. Acesta este sensul afirmației kantiene potrivit căreia rațiunea nu trebuie să se lase dusă de nas de către natură, ci trebuie s-o constrângă a răspunde la întrebările ei, și că ea nu sesizează decât ceea ce ea însăși produce după planul ei.

Situația metafizicii este una cu totul specială, căci deși este o disciplină milenară, în interiorul ei nu domnește încă acordul specific celorlalte științe. Astfel, spune Kant,

„în ce privește acordul partizanilor ei în afirmațiile lor, ea este încă atât de departe de el, încât este mai curând o arenă care pare a fi anume menită pentru a se exercita în lupte de paradă și în care niciodată vreun luptător n-a putut să-și câștige nici cel mai mic loc și nici să-și fundeze pe victoria lui o posesiune durabilă.” (CRP, p. 23/B, p. XV)

Cu toate acestea, metafizica nu poate fi abandonată, pentru că întrebările care dau naștere acestei discipline nu pot fi evitate. Față de asemenea întrebări natura umană nu poate fi indiferentă, ci, dimpotrivă, ea are un interes permanent în aflarea unui răspuns la ele.

Întrebările fundamentale ale metafizicii sunt cele privitoare la Dumnezeu, libertate, nemurirea sufletului. Dacă lumea a

fost creată sau există dintotdeauna, dacă suntem noi liberi sau tot ceea ce facem nu este altceva decât rezultatul unei cauzalități exterioare nouă, sau dacă sufletul nostru este format dintr-o substanță nepieritoare – toate acestea sunt întrebări ce frământă mintea umană dintotdeauna și o vor preocupa și de acum înainte. Tocmai de aceea, Kant socotește că înainte de toate metafizica și interesul metafizic exprimă o „dispoziție naturală” a rațiunii umane. În ciuda acestei dispoziții naturale, rațiunea umană nu a reușit să accedă la o cunoaștere certă, respectiv la o știință care să răspundă o dată pentru totdeauna unor atare întrebări. Fiecare metafizician propune un model de răspuns, care însă, nu după mult timp, este contrazis de un alt gânditor. Această situație reprezenta pentru Kant un veritabil scandal, cu atât mai mult cu cât, afișând indiferență față de metafizică, mulți autori recad inevitabil în afirmații metafizice. Esența acestor afirmații este aceea că ele nu pot fi verificate, neexistând posibilitatea găsirii unei probe a adevărului lor, alta decât raționamentul. Așa se face că, în metafizică, rațiunea este „propriul ei școlar”, scoțând din ea însăși atât obiectele cunoașterii, cât și pretinsa lor cunoaștere. De aceea, nici aceste obiecte și nici cunoașterea lor nu pot fi luate din experiență, ele nu pot fi întâlnite în realitatea cotidiană: nici Dumnezeu, nici libertatea și nici nemurirea sufletului nu ne sunt

Cuprins

Metafizică și știință sau despre orizontul problematicii <i>Criticii</i> <i>rațiunii pure</i>	5
Idea unei filosofii transcendentele	18
Sensibilitatea și intuițiile ei pure	32
Intelectul și funcțiile sale	58
Despre conceptele pure ale intelectului sau de categorii	74
Deducția transcendentă a categoriilor	79
Imaginație și intelect: schematismul categoriilor	95
Cunoștințele prime privind experiența	108
De la iluziile la adevărul rațiunii	125
Bibliografie	161